

FACTORS OF SOCIAL CONDITIONALITY OF THE FORMATION OF CIVIL LAW POLICY OF UKRAINE

Lesya Muzyka, Associate Professor of Private Law, National University "Kyiv-Mohyla Academy", Ph.D. (Law), Associate Professor

The article analyzes the problem of social conditionality of the formation of civil policy of Ukraine through the prism of relevant factors. It is substantiated that such main factors of social conditionality of formation of the analyzed type of legal policy as: axiological, historical, socio-economic, legal, political, doctrinal (in the field of jurisprudence), applied (in the field of law enforcement), sociological should be singled out.

It is proposed to start a study of the social conditionality of civil law policy. It seems relevant and such that will largely serve to establish a new scientific direction in jurisprudence, should increase the circle of supporters of this type of policy.

The following definition of the social conditionality of civil law policy is proposed – it is determined by objective circumstances the need for appropriate doctrinal justification (as a scientific theory) and legislative regulation (as a type of legal policy) of certain civil law relations (today or in the future). For the first aspect (as a scientific theory) – is primarily the formation, development of the state (current and future) in the field of civil relations, their optimal regulation at the legislative level and in law enforcement. Such activities are necessary, in particular, to take into account public and private interests; ensuring their balance; protection of private interests; ensuring abuse by the state in private relations. And methodological research in this area should be focused on the organic combination and relationship of private and public interests, the balance of which should be a priority in regulating the relationship between the state and the individual.

For the second aspect of civil law policy (as a type of legal policy) is the optimal activity of the state and other subjects of its formation and implementation through analysis, tactics, strategy, management and monitoring of the implementation of developed doctrinal provisions, which are embodied in regulations .

Keywords: social conditionality, factors, civil law policy, national idea, private law.

ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ОБУСЛОВЛЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Леся Музыка, доцент кафедры частного права Национального университета «Киево-Могилянская академия», к.ю.н., доцент

В статье анализируется проблема социальной обусловленности становления гражданско-правовой политики Украины сквозь призму соответствующих факторов. Обосновано, что следует выделить такие основные факторы социальной обусловленности становления рассматриваемого вида правовой политики, как: аксиологические, исторические, социально-экономические, правовые, политические, доктринальные (в сфере правоповедения), прикладные (в сфере правоприменения), социологические.

Ключевые слова: социальная обусловленность, факторы, гражданско-правовая политика, национальная идея, частное право.

ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Леся Музыка, доцент кафедри приватного права Національного університету «Киево-Могилянська академія», к.ю.н., доцент

У статті аналізується проблема соціальної обумовленості становлення цивільно-правової політики України крізь призму відповідних факторів. Обґрунтовано, що слід виокремити такі основні фактори соціальної обумовленості становлення аналізованого виду правової політики, як: аксіологічні, історичні, соціально-економічні, правові, політичні, доктринальні (у сфері правознавства), прикладні (у сфері правозастосування), соціологічні.

Ключові слова: соціальна обумовленість, фактори, цивільно-правова політика, національна ідея, приватне право.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема соціальної обумовленості багатьох явищ привертає увагу вчених, зокрема в галузі соціології права [1], кримінального права [2], кримінології [3]. Натомість у цивілістичній доктрині вона безпідставно не одержала належного висвітлення.

Постановка проблеми. Ми пропонуємо започаткувати дослідження соціальної обумовленості цивільно-правової політики. Воно видається актуальним і таким, що значною мірою слугуватиме утвердженню нового наукового напрямку у правознавстві, має збільшити коло прихильників цього виду політики.

В українській мові слова «обумовленість» і «зумовленість» мовознавцями рекомендовано використовувати як рівнозначні і взаємозамінні. Ми будемо використовувати слово «обумовленість» як таке, що більшою мірою імпонує авторському відчуттю української мови.

Формулювання цілей. Ще класики цивілістики у ХІХ–ХХ ст. сформулювали основи для майбутнього розвитку цивільно-правової політики. На жаль, політичні події у державі на довгі десятиліття відкинули цивілістику від прогресивного шляху її розвитку. Вважаємо, що наразі цивілістична спільнота вже готова вийти із звичної наукової «зони комфорту», сприймати і розвивати досліджуване нами правове явище. Обґрунтування становлення цивільно-правової політики України варто здійснити, на нашу думку, крізь призму факторів її соціальної обумовленості.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження корисними видаються праці О. О. Пащенко, який досліджуючи соціальну обумовленість кримінально-правових норм формулює загалом правильні, виважені висновки щодо розуміння соціальної обумовленості як важливого інструментарію у кримінальному праві [4, с. 155]. Водночас власну дефініцію аналізованого поняття автор пропонує доволі абстрактну і не конкретну: «Предметом нашого дослідження є *соціальна обумовленість кримінально-правових норм,*

яку варто визначати як *сукупність обставин, яким вони мають відповідати*» [4, с. 156].

Тому поділяємо позицію А. А. Музики, висловлену у відгуку офіційного опонента на докторську дисертацію О. О. Пашенка, про те, що «соціальна обумовленість кримінально-правових норм – це визначена об'єктивними обставинами необхідність відповідного законодавчого регулювання певних кримінально-правових відносин (у минулому, сьогоденні чи в майбутньому). Свій реальний вияв, тобто формалізацію, соціальна обумовленість, по суті, набуває у науково обґрунтованому висновку спеціалістів щодо конкретного законодавчого рішення – про практично корисне, розумне його ухвалення (відмову в ухваленні), збереження чи скасування такого рішення» [5, с. 10].

Адаптуючи наведену дефініцію до потреб нашого дослідження, пропонуємо таке визначення *соціальної обумовленості цивільно-правової політики* – це визначена об'єктивними обставинами необхідність відповідного доктринального обґрунтування (як наукової теорії) та законодавчого регулювання (як виду правової політики) певних цивільно-правових відносин (у сьогоденні чи в майбутньому). Для першого аспекту (як наукової теорії) – це передусім формування, розроблення напряду діяльності держави (поточна і перспективна) у сфері цивільних відносин, щодо їх оптимального врегулювання на законодавчому рівні та у правозастосуванні. Така діяльність необхідна, зокрема, для врахування публічних і приватних інтересів; забезпечення їх балансу; захисту приватних інтересів; унеможливлення зловживання з боку держави у приватних відносинах. І методологічні дослідження у цій сфері мають бути зорієнтовані на органічне поєднання і взаємозв'язок приватних та публічних інтересів, дотримання балансу яких має бути пріоритетним напрямом у регулюванні взаємовідносин держави та особи. Для другого аспекту цивільно-правової політики (як виду правової політики) – це оптимальна діяльність передусім держави та інших її суб'єктів формування і реалізації шляхом аналіти-

ки, тактики, стратегії, управління та моніторингу виконання розроблених доктринальних положень, які втілені у нормативно-правові акти.

У юридичній літературі виділяють обставини [4, с. 166], фактори [6], чинники [7] або підстави [8, с. 9–10] соціальної обумовленості. Вважаємо, що загалом ці терміни (в аспекті досліджуваного явища) мають синонімічне значення, однак нам більше імпонує сполука слів «фактори соціальної обумовленості».

Поняття «фактор» розглядають, як умову, рушійну силу будь-якого процесу, явища; чинник [9].

Під обставинами соціальної обумовленості кримінально-правових норм розуміють: «явища, події, факти і т. ін., що відображають залежність кримінально-правових норм від умов суспільного життя» [4, с. 166].

Враховуючи зазначене, пропонуємо розуміти під *факторами соціальної обумовленості становлення цивільно-правової політики* сукупність певних умов, чинників, обставин, подій, фактів і таке інше, що є рушійною силою формування та розвитку цивільно-правової політики.

На нашу думку, слід виокремити такі основні фактори соціальної обумовленості становлення цивільно-правової політики, як: аксіологічні, історичні, соціально-економічні, правові, політичні, доктринальні (у сфері правознавства), прикладні (у сфері правозастосування), соціологічні.

1. **Аксіологічні фактори.** Важливим елементом аксіологічних факторів соціальної обумовленості становлення цивільно-правової політики є необхідність формування української національної ідеї на базі відповідної ідеології. Надихнули нас на цей аспект східні традиції, про які зазначила у своїй доповіді («Соціальна реформа та прогрес через право: приклад Китаю») Чуньїнг Ксін, заступник голови Комісії з законодавчої роботи Постійного Комітету Всекитайських Зборів Народних Представників, оприлюдненій на XXIV Всесвітньому конгресі із філософії права і соціальної філософії (Пекін, 15–20 вересня 2009 р.) [10, 233–234].

Вибір теми цього конгресу – «Глобальна гармонія та верховенство права» – був обумовлений тим, що поняття гармонії посідає провідне місце у східній та західній філософських традиціях і може бути застосоване для опису цілей розвитку багатьох суспільств. На відміну від більш відомого поняття «глобалізація», поняття «глобальна гармонія» охоплює багато спільних ідеалів щодо взаємин між країнами, культурами, правовими системами, між людством і природою. Організаторами цього конгресу пропонувалося розглядати роль верховенства права у просуванні глобальної гармонії і акцентувалося на співіснуванні традицій і сучасних поглядів у різних країнах та запровадженні нових векторів співпраці східних та західних вчених [10, 233–234].

Чуньїнг Ксін у своїй доповіді наголосила на меті верховенства права в Китаї – формуванні гармонійного суспільства. Україна з Китаєм мають багато схожого – передусім у зв'язку із функціонуванням свого часу в обох країнах планової економічної системи, за якої шляхом адміністративних рішень розв'язувалася будь-яка проблема. Через це не було соціальної потреби в реальному приватному праві. Нині Україна відмовилась від планової економічної системи, а в Китаї вже не один рік відбуваються економічні та інші реформи, верховенство права набуває належного статусу в соціальному розвитку.

Історичний досвід свідчить про те, що навіть за умови повного ігнорування законодавцем і практикою, або ж несприйняття доктриною, цивільно-правова політика існує, питанням залишається лише її реальність та ефективність.

Доречно пригадати твердження Л. Й. Петражицького (без чого неможливою, на його думку, є усвідомлена і розумна політика права взагалі): «право може впливати і впливає на розвиток народної етики, так що розумна політика права продукує або пришвидшує моральний прогрес ...» [11, с. 13].

Якось П. Л. Фріс зазначив: «Фактично на сьогодні в нашій країні здійснюється правова політика за відсутності правової

ідеології». Слушним є уточнення цієї думки: «Без правової ідеології немає правової політики» [5].

У Конституції України визначено загальний вектор сучасної ідеології нашої держави, спрямований на посилення людиноцентричного підходу: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3).

Свого часу великий українець російського походження академік НАНУ і АМН М. М. Амосов висловив зокрема такі слушні думки:

«Многие, после марксизма, говорят: не нужна идеология. Не могу согласиться: нужна. Любое разумное действие предусматривает цель. Идеология – цель для общества, распланированная на каждого гражданина... Перейдем к тому, ради чего начата статья. Способна ли наука помочь Украине в выборе и реализации идеологии? Опыт говорит: пока не помогала. Существуют, правда, политологи и институты, но что-то я не вижу в их деятельности ничего, кроме расчета хитрых шагов для достижения властями их эгоистических целей» [12].

І далі: «Идеология – это словесная формула, предлагающая оценки и действия для гражданина и государства, получившая распространение в обществе. Она призвана расставить людей, определить их взаимоотношения и внушить, что все делается правильно – для них и для будущих поколений. (А теперь еще и для природы). ...Состав идеологии: мораль, ценности, распределение собственности, информации и власти» [12].

Спеціалісти зазначають, що правова ідеологія закладає теоретико-методологічні основи визначення змістовних і функціональних характеристик правової політики за кількома напрямками, а саме: а) концептуального обґрунтування розвитку вітчизняного законодавства; б) висвітлення тенденцій процесу змін українського суспільства в частині політико-правового забезпечення його функціонування чи принаймні тенденцій розвитку національного законодавства; в) законодавчого забезпечення пріоритетних сфер су-

спільних відносин: державного будівництва (проведення конституційної реформи, вдосконалення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування тощо), економіки, політики, культури, реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також участі України в міжнародному співробітництві [13].

Відповідна ідеологія формується на ґрунті національної ідеї. Тому дослідження проблеми соціальної обумовленості цивільно-правової політики охоплює пізнання самого поняття «національна ідея» [14].

Це питання є важливим елементом політико-правової легітимації держави, на якому ґрунтується стратегія розвитку будь-якої країни. Класичним визначенням національної ідеї є інтерпретація цього поняття як акумулятора прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основи національно-визвольних рухів, національної самоідентифікації тощо. Національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Національна ідея спрямовує суспільний розвиток України, має глибоке коріння у бутті народу, його історії. Національна ідея завжди орієнтована на відповідний соціально-політичний ідеал, який народ реалізовує у практичному житті [15, с. 132].

Національна ідея в Україні існує щонайменше кілька століть. Але вона залишається формально не вираженою і до того ж не містить тієї «хмари» ідей, яка дає відповіді на сучасні «виклики». Сучасні дослідники з різних суспільних наук небезпідставно вважають, що нині відсутня єдина, усталена українська національна ідея [16].

Слушним є положення про те, що національна ідея обов'язково має бути із позитивним спрямуванням. Цікаво, що найчастіше національну ідею українці схильні бачити у рядках Кобзаря, який найкраще передав і український характер, і особливості, і прагнення співвітчизників. Зазвичай

полюблюють цитувати: «В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля». Хоча є й інші варіанти [17].

Народ, об'єднаний національною ідеєю, стає політично монолітною нацією і долає будь-які перешкоди і труднощі на своєму шляху в майбутнє [18]. «Якби українці не були нацією, то вони давно були б не українці» (Л. Костенко).

Варто погодитись із думкою Дмитра Павличка: «Національна ідея – це захисник, відновлювач і будівничий державності народу, його дух свободи, вищий рівень самоусвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості, його здатність впливати на формування позитивного для себе політичного міжнародного клімату» [19, с. 6].

Цікаво, що в РФ, як і за часів Радянської доби, продовжують приділяти пильну увагу питанням ідеології. Між постійними цитуваннями Леніна і В. В. Путіна, трапляються й універсальні, правильні речі. Так, частково доречним є наголошення на тому, що «...для забезпечення безпеки держави, суспільства і особистості необхідно формувати правову культуру та ідеологію служіння Вітчизні» [20, с. 56]. У наведеному твердженні не вистачає врахування приватного інтересу. Правильним, на нашу думку, є вислів: «Щаслива родина – щаслива країна», тому має бути взаємна кореляція і відповідальність: держава дбає про особу і її родину, і створює такі умови, аби особа працювала на користь держави і дбала про свої та родинні інтереси. У свою чергу, держава має прагнути, аби кожна людина була щасливою.

Феномен щастя, на нашу думку, означає творити і дарувати добро іншим та радіти від того разом з ними.

Для більшої об'єктивності зазначимо, що в окремих країнах створено міністерство щастя [21; 22]. Підрозділ ООН щодо пошуку рішень стійкого розвитку в світі щорічно з 2012 р. здійснює доповідь про щастя. У рейтингу щастя оцінюються 6 показників, які є взаємопов'язаними між собою: ВВП на душу населення, тривалість життя, свобода, щедрість, ставлення до корупції і соціальна підтримка. Україна у цьому рейтингу щастя посідає 107 позицію (123 у 2019 р),

що є найнижчою серед європейських країн. Нас обійшли навіть Кенія та Намібія. Гірше за нас, лише у Зімбабве, Руанді, Афганістані [23; 24].

Аналізована ситуація ілюструє відповідні напрями та результативність правової політики конкретної держави. Тоді як у Королівстві Бутан дбають про людське щастя, в Україні в геометричній прогресії множаться контрольні органи (НАЗК, САП, НАБУ, ГПУ, ДБР), діяльність яких (незважаючи на високу заробітну плату їх працівників) визнається несистемною і малоефективною.

Отже, питання ідеології, національної ідеї і правового виховання загалом є, на наше глибоке переконання, найбільш вагомими аксіологічними факторами соціальної обумовленості цивільно-правової політики, які відображають необхідність її існування. Так, проблема патріотизму є стрижневим елементом виховання і правосвідомості, який нині має визначати вектор національної правової політики, і зокрема цивільно-правової політики в сучасній Україні.

Наразі відсутня ідея, яка б об'єднала всіх українців. Ми пропонуємо власне її бачення і вважаємо, що цивільно-правова політика має ґрунтуватися на такій національній ідеї: **«Від гармонії приватного і державного – до заможних родин у процвітанні Соборної України».**

2. Історичні фактори. Негативний досвід відсутності реальної цивільно-правової політики за Радянської доби – яскравий приклад порочного цивільно-правового регулювання. Ігнорування досліджень цього виду правової політики і подальшого впровадження їх результатів на практиці відобразилося у страшному занепаді на цілі десятиліття всього приватноправового сектору права. Врахування зазначеного досвіду з нашого минулого має бути застереженням для сучасного дослідження і реалізації цивільно-правової політики та формування її на майбутнє.

У контексті цього питання корисним є критичний аналіз радянських кодексів, в яких яскраво відображені начала

комуністичної ідеології, що була поза критикою науковців і будь-яких інших спеціалістів.

Принципово важливим було положення про зосередження в руках Радянської держави основних знарядь і засобів виробництва, встановлення жорсткого державного контролю над торговим обігом тощо, зрештою – відмова від основних принципів приватного права. Характерними з цього приводу є зауваження В. І. Леніна на адресу Народного комісаріату юстиції РСФРР. Зокрема він підкреслював: «Ми нічого «приватного» не визнаємо, для нас все у галузі господарства є публічно-правовим, а не приватним. Ми допускаємо капіталізм тільки державний. Звідси – розширити застосування державного втручання у «приватноправові відносини», розширити право держави скасовувати «приватні» договори, застосовувати не «цивільні правовідносини», а нашу революційну правосвідомість» [25, с. 398].

Жовтнева революція фактично знищила ринок цінних паперів. Декретом Радянського уряду вже 23 грудня 1917 р. були заборонені усі операції з цінними паперами, а на початку 1918 р. Декретом ВЦВК «Про анулювання державних позик» були анульовані всі державні борги [26].

Комуністи відмовлялися компенсувати втрати володільцям царських боргів та акцій. У 1917 р. держава заборгувала французьким вкладникам 5 млрд «золотих» франків. І лише в середині 1990-х рр. РФ (як спадкоємець Радянської держави) виплатила за цими боргами суму (з урахуванням відсотків), що дорівнювала одній сотій боргу [27]. Загальний державний борг після революції становив 60 млрд руб. [28, с. 25].

Цивільне законодавство післяреволюційної доби базувалося на Конституціях СРСР 1924 р., 1936 р., 1977 р. та Конституціях УСРР 1919 р., УРСР 1929 р., 1937 р. та 1978 р., в яких повною мірою відображалось тогочасне ідеологічне навантаження.

Розпочнемо аналіз зі ст. 4 ЦК УСРР 1922 р. [29] (яка була повною рецепцією Цивільного кодексу РСФРР), що закріплювала досить демократичне і прогресивне для того часу

положення про рівність всіх і кожного: «З метою розвитку продуктивних сил країни УСРР надає цивільну правоздатність (здатність мати цивільні права і обов'язки) всім громадянам, не обмеженим у правах по суду. Стать, раса, національність, віросповідання, походження не мають ніякого впливу на обсяг цивільної правоздатності». Наступна стаття декларувала право кожного громадянина УСРР і союзних радянських республік вільно пересуватися і селитися на території УСРР, вибирати не заборонені законом заняття і професії, набувати і відчужувати майно із зазначеними в законі обмеженнями, укладати правочини і вступати в зобов'язання, закладати торгові і промислові підприємства, з додержанням усіх постанов, що регулюють промислову та торгову діяльність і охороняють застосування праці.

Натомість аналіз решти статей Кодексу свідчить про формальний характер наведених положень. Формулювання окремих статей здійснювалося з точністю до навпаки. Передусім звертає на себе увагу ст. 1 ЦК УСРР, де визначено, що цивільні права захищаються законом, за винятком тих випадків, коли вони здійснюються в суперечності з їх соціально-господарським призначенням. Введення такого неправового і неконкретного критерію, як «соціально-господарське призначення» давало судам необмежений простір для тлумачення закону і потенційної загрози позбавлення своїх прав для будь-кого.

У п. 2 преамбули ЦК УСРР містилося положення про неможливість захисту приватних прав, які були порушені до революції: «Ніякі спори в цивільних правовідносинах, що виникли до 7 листопада 1917 р., не приймаються до розгляду судовими та іншими установами республіки». У п. 5 передбачалося, що розширене тлумачення цього Кодексу допускається лише у випадку, коли того вимагає захист інтересів лише окремих суб'єктів – робітничо-селянської держави та трудящих мас. А наступний п. 6 наголошував на забороні тлумачення постанов Кодексу на підставі законів скинутих урядів і практики дореволюційних судів.

Визначалося, що земля становить власність держави і не може бути предметом приватного обороту. Володіння землею допускається лише на правах користування (ст. 21 ЦК УСРР). Примітка цієї статті передбачала, що із скасуванням приватної власності на землю скасовано і поділ майна на рухоме і нерухоме. Законодавець всіляко підкреслював, що майнові права приватних осіб є шаленою поступкою, і все в державі обертається навколо загальної ідеї про пануючу роль соціалістичної власності.

Статтею 30 ЦК УСРР було визначено, що правочин визнавався недійсним, коли він був «учинений з метою суперечною закону, або в обхід закону, а також, коли правочин був направлений до очевидної шкоди для держави». Оціночне поняття «очевидна шкода державі», знову ж таки, надавала можливість розширеного тлумачення явно не на користь приватних інтересів.

Примітка ст. 59 аналізованого Кодексу містила ще одне дискримінаційне положення: «Колишні власники, майно яких було експропрійоване на підставі революційного права або взагалі перейшло у володіння трудящих до 24 серпня 1922 р., не мають права вимагати повернення цього майна». Звертає на себе увагу застосування безоплатної експропріації, яка (разом з іншими подібними способами припинення права приватної власності – такими, як націоналізація, реквізиція) наразі відсутня в усіх цивілізованих країнах світу. Фраза «взагалі перейшло у володіння трудящих» не витримує критики. Адже таке «добросовісне» заволодіння чужим майном могло відбутися під час погромів, крадіжок, розбоїв або іншим незаконним способом. Тобто ЦК УСРР фактично надавав «індульгенцію» таким злочинам проти приватної власності осіб.

Однією з особливостей зобов'язального права було застосування статей Кримінального кодексу за порушення цивільних договірних відносин. Наприклад, такі положення КК УСРР 1927 р.: ст. 117 (про невігідні договори або правочини), ст. 118 (про порушення договору оренди), ст. 122

та ст. 124 (про порушення договору найму), ст. 125 (про спекуляцію житловими приміщеннями). Отже, значна частина діянь, що належать до предмета цивільно-правового регулювання (договірні права), були безпідставно віднесені до сфери кримінально-правового регулювання, тобто криміналізовані.

У галузі спадкового права ЦК УСРР, хоча і дозволяв спадкування за заповітом і за законом, але обмежував коло осіб, які могли спадкувати за законом (ст. 418).

Ще один, унікальний приклад нерівного становища приватних осіб і держави у цивільних відносинах того часу містився у ст. 417 ЦК УСРР: «Якщо загальна вартість спадщини перевищує 10000 золотих карбованців, то між державою в особі Уповнаркомфіну та його органів і приватними особами, які закликаються до спадкування за законом чи за заповітом, проводиться поділ або ліквідація спадкового майна в частині, яка перевищує граничну вартість спадщини, на користь заінтересованих органів держави. Якщо за характером складових частин поділ спадкового майна є господарсько не вигідним та незручним, то між органами держави та приватними особами встановлюється сумісне володіння або встановлюється право викупу відповідної частини на користь держави або приватних осіб, якщо останнє допускається інтересами держави». У цій статті «прекрасне» все: і обов'язок «поділитися» з державою своєю спадщиною, і сумісне володіння «надлишком» спадщини, і навіть можливість викупу цієї частини спадщини, якщо це «допускається інтересами держави».

Окрім ЦК УСРР 1922 р., важливе значення для врегулювання цивільно-правових відносин того часу відігравали такі зокрема нормативно-правові акти: «Положення про державні промислові трести УСРР» від 4 липня 1928 р., ухвалені на основі загальносоюзного «Положення про державні промислові трести»; «Положення про належні державні будинки в містах і селищах міського типу та про порядок використання житлових приміщень у цих будинках», ухвалені

11 січня 1928 р. ВУЦВК і Раднарком УСРР; постанова «Про авторське право», якою регулювалися права на літературні, наукові і художні твори» від 6 лютого 1929 р. ВУЦВК і Раднаркому УСРР.

Окремо слід відзначити нормативні акти 20-х рр., якими закріплювалася нова економічна політика – НЕП [30]. Цю назву запровадило керівництво РКП(б), особисто В. Ленін, щоб відрізнити її від попередньої політики «воєнного комунізму». Була започаткована в березні 1921 р. і тривала до запровадження «надзвичайних заходів» 1927–1928 у хлібозаготівлях. Як і «воєнний комунізм», НЕП виходив за межі економічної та соціальної політики. Її суть полягала у тому, що держава в особі Вищої Ради Народного Господарства та її місцевих органів, зосереджувала у своєму безпосередньому управлінні цілі галузі виробництва і великі підприємства, а також інші підприємства, які з державної точки зору є важливими для неї, та підсобні підприємства, які взаємно доповнювали одне одного. Все це здійснювалося із метою контролю держави над виробничою сферою та спрямовувалося на обслуговування державних потреб та інтересів. Водночас були і позитивні запровадження у цей період. Епоха НЕПу стала запереченням політики експропріації. Вона характеризувалася відновленням ринкових відносин, відродженням і пошуками шляхів форсованої модернізації СРСР. З переходом до НЕПу були зняті обмеження на приватну підприємницьку діяльність, з'явилися державні та спільні акціонерні товариства.

Декретом РНК РСФРР від 24 травня 1921 р. кооперативам та індивідуально господарюючим селянам надавалося право вільно продавати продукти, які залишалися після внесення натурального податку. Починаючи з липня 1921 р., усі бажачі могли отримати ліцензію на торгівлю. Одночасно запроваджувалася державна та кооперативна торгівля, з'явилися товарні біржі, синдикати й оптові ярмарки [31].

Знову звернемося до КК УСРР 1922 р. [32]. Доречно наголосити, що послідовність ухвалення матеріального зако-

нодавства є оптимальною, якщо спершу ухвалюється ЦК, а потім КК. На жаль, у жодній вітчизняній кодифікаційній діяльності такий логічний порядок законодавчого врегулювання не застосовувався – КК (1922 р., 1960 р. і 2001) , а потім ЦК (1922 р., 1963 р. і 2003 р.). Без сумніву, така практика негативно вплинула на якість і системність як цивільного, так і кримінального законодавства.

Отже, відповідно до ст. 1 КК УСРР мав завданням судово-правову охорону лише Радянської Соціалістичної Держави. Про охорону прав людини чи юридичних осіб не йшлося. І він повною мірою реалізовував це завдання.

Стаття 3 КК УСРР передбачала загальні начала кримінальної політики УСРР, тобто кримінальна політика отримала легальне закріплення.

Положення п. 7 ст. 3 надавали судам право керуватися «соціалістичною правосвідомістю» під час вирішення кримінальних справ. Крім того, ця стаття передбачала можливість застосування аналогії кримінального закону стосовно норм Особливої частини КК УСРР: «Якщо тієї чи іншої суспільно-небезпечної дії безпосередньо не передбачено в цьому Кодексі, то підстави і межі відповідальності за неї, а також заходи соціального захисту визначаються за тими статтями Кодексу, в яких передбачено злочини, найбільш подібні важливістю та характером». Це означає зокрема, що законодавець надавав дозвіл будь-яку цивільно-правову дію визнати «суспільно-небезпечною» і поширити на неї «подібні» положення Кримінального кодексу. Все залежало лише від бажань та інтересів відповідних посадових осіб і суду.

У п. 8 ст. 3 передбачалася певна класифікація злочинів – поділ на 2 групи, відповідно до їх важливості і небезпечності: а) найнебезпечніші – спрямовані проти основ радянського ладу, встановленого владою робітників та селян та б) всі інші злочини.

Стаття 4 містила цілу низку порушень прав приватних осіб: зокрема п. 21 передбачав можливість оголошення особи ворогом трудящих, позбавлення громадянства і вигнан-

ня за межі держави (порушення права вільного пересування та проживання);

У п. 29 цієї статті йшлося про обмеження прав, яке полягало, відповідно до «букви закону», в позбавленні низки прав. Серед іншого, йшлося про позбавлення батьківських прав за умови зловживання цими правами з боку засудженого. Таким чином, кримінальне законодавство поширило свою дію на ще одне коло приватних відносин – сімейне право. Важливо підкреслити, що зазначені права підлягали поновленню вже відповідно до положень Кодексу законів про родину, опіку, шлюб і акти громадянського стану.

В Особливій частині КК УСРР розділи також розміщувалися відповідно до інтересів держави – розділ 1 (контрреволюційні злочини), розділ 5 (господарські злочини); санкції за ці злочини були значно суворіші, ніж за злочини проти громадян – розділ 6 (злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи). Так, ст. 54-1а Кодексу передбачала відповідальність за державну зраду у виді смертної кари. У той самий час санкція за вбивство – позбавлення волі на 10 років (ст. 138). Ст. 54-1в встановлювала положення про те, що до всіх повнолітніх членів родини зрадника, що жили з ним, або були на його утриманні до моменту вчинення злочину, застосовувалося позбавлення виборчих прав та заслання до віддалених районів Сибіру на п'ять років. Тобто ігнорувався принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Отже, цивільне і кримінальне законодавство 20-х рр. ХХ ст. тісно перепліталось і йшлося не про конвергенцію приватних і публічних начал, а про «галузеву агресію» з боку кримінального права і майже повне знищення приватних начал.

Наступний історичний етап – це кодифікація радянсько-го законодавства 60- рр. Перший етап цієї кодифікації розпочався ухваленням відповідного законодавства Союзу РСР та союзних республік, а на їх базі – кодексів. Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік були

постановлені 8 грудня 1961 р. і набрали чинності з 1 травня 1962 р.

Цивільний кодекс УСРР 1922 р. вичерпав себе разом із відмовою радянської влади від НЕПу. Його нормами було передбачено інститути (приватна власність, товариства, приватні установи на правах юридичної особи тощо), які вже не існували у радянській країні 30-х років. Цікаво, що дискусії щодо нової кодифікації почалися ледь не відразу, як було ухвалено Кодекс 1922 р., і з перервами точилися аж до початку 60-х років. Головним питанням було, чи досить ухвалення нового ЦК – чи поряд з ним має бути створено ще й кодекс господарський? Прихильники виокремлення господарського права відстоювали позицію, згідно з якою Цивільний кодекс та нормативні акти, що його «супроводжують», мають регулювати лише відносини за участю громадян, оскільки майнові відносини між соціалістичними організаціями є сферою дії господарського права. Цивілісти виходили з доцільності єдиного регулювання майнових відносин, незалежно від їхнього суб'єктного складу, Цивільним кодексом [33, с. 549]. Зрештою, ухвалили лише ЦК УРСР 1963 р. [34] і до 2003 р. існувало моністичне врегулювання майнових відносин.

Загалом відбулося подальше посилення публічно-правових засад у цивільно-правовому врегулюванні. Так, у преамбулі ЦК УРСР 1963 р. відтворено вектор тодішнього законодавства. Визначено, що «до головних завдань соціалістичної загальнонародної держави належать: створення матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення соціалістичних суспільних відносин і їх перетворення в комуністичні, виховання людини комуністичного суспільства, підвищення матеріального і культурного рівня життя трудящих». Таким чином було продовжено втілення у цивільне законодавство передусім інтересів держави і діяльності всього суспільства на її благо.

Основою економічної системи СРСР становила соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної

(загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності. Приватна власність, як і раніше, знаходилася поза інтересами держави, а тому і поза законодавчим врегулюванням. Держава сприяла розвитку колгоспно-кооперативної власності та її зближенню з державною. Радянське цивільне законодавство було покликане активно сприяти розв'язанню завдань будівництва комунізму. Воно сприяло зміцненню соціалістичної системи господарства, соціалістичної власності і розвитку її форм у єдину комуністичну власність, зміцненню планової і договірної дисципліни, господарського розрахунку, своєчасному і належному виконанню поставок, неухильному підвищенню якості продукції, виконанню планів капітального будівництва і підвищенню ефективності капіталовкладень, здійсненню державних закупок сільськогосподарських продуктів, розвитку радянської торгівлі, охороні матеріальних та культурних інтересів громадян і правильному поєднанню цих інтересів з інтересами всього суспільства, розвитку творчої ініціативи в галузі науки і техніки, літератури і мистецтва. Знову ж таки, наголошувалося не на кореляції чи взаємозв'язку, а на «правильному» поєднанні приватних і публічних інтересів.

Варто підкреслити, що захист права власності відбувається за допомогою норм різних галузей права – окрім цивільного, зокрема, ще й нормами адміністративного та кримінального права. Водночас рівень правової охорони різних суб'єктів права власності в аналізований період був неоднаковим [35, с. 180–181]. Наприклад, ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. (далі – КУпАП) [36] передбачала відповідальність за дрібне розкрадання державного або колективного майна, проте аналогічної норми, яка б захищала право приватної та комунальної власності, не існувало. Більше того, таке формулювання адміністративної норми не відповідало зокрема змісту ст. 185 КК України 2001 р. Лише у 2005 р. були внесені зміни до аналізованої статті КУпАП і нині вона має назву «Дрібне викрадення чужого майна».

Принагідно відмітимо, що до набрання новим КК України чинності (1 вересня 2001 р.) приватна і комунальна власність фактично не були об'єктом кримінально-правової охорони. Так, гл. II КК України 1960 р. передбачала відповідальність за злочини проти державної і колективної власності, а гл. V – за злочини проти індивідуальної (пізніше – особистої) власності громадян. Комунальна власність отримала самостійний статус лише 1996 р., коли у Конституції України закріпили відповідні положення. А інститут права приватної власності фактично відновив своє реальне становище після відповідних змін до Закону України «Про власність» [37] у 1992 р. Отже, до реформи кримінального законодавства (2001 р.) за посягання на комунальну і приватну власність застосовувалися норми глав II та V КК України, що слід визнати порушенням законності. Це надзвичайно небезпечне явище, оскільки для Особливої частини кримінального права є неприйнятним існування аналогії кримінального закону. Новий КК України від 5 квітня 2001 р. [38] вдало розв'язує цю проблему шляхом рівної охорони всіх суб'єктів права власності. Це передбачено ч. 1 ст. 1 «Завдання Кримінального кодексу України» та розділом VI КК України «Злочини проти власності».

Отже, постає запитання: чи була цивільно-правова політика за радянського періоду? У буквальному розумінні такої політики не існувало. Не було її належного дослідження та впровадження. Були окремі її прояви у спотвореному вигляді – загалом це була псевдополітика. Для України така діяльність держави позначилася, серед іншого, трагічними подіями – трьома Голодоморами (1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр.), які були штучно організовані радянською державою, у тому числі шляхом примусової колективізації та конфіскації продуктів харчування, що призвело до загибелі мільйонів українців. Один із цих Голодоморів (1932–1933 рр.) визнано багатьма країнами світу як Геноцид проти Українського народу [39]. Для того, аби не повторилося таке беззаконня і праволомство, необхідно активно розвивати

цивільно-правову політику і як доктрину, і як адекватну діяльність держави.

3. *Соціально-економічні фактори* є рушійною силою економічних процесів, які чинять вплив на результат соціально-економічної діяльності у державі.

Історично склалося, що економіка Заходу розвивалася традиційно – від дрібної приватної власності до великої, від вільної конкуренції і вільного ціноутворення до монополії та запровадження механізмів державного регулювання. Натомість економіка України, яка за радянського часу була фактично повністю одержавлена і зарегульована, мала розвиватися у протилежному від традиційного напрямі. На жаль, у цьому процесі не було враховано інвестиційного потенціалу країни, роздержавлення відбувалося хаотично і вивільнений капітал зосередився в руках окремих осіб чи олігархічних груп. Відповідно, наслідки запроваджених економічних заходів розвитку незалежної держави часто були протилежними очікуванням [40, с. 5].

В усі часи, від моменту виникнення держави як соціального інституту, існує постійна потреба в регулюванні відповідних суспільних відносин. Цивільно-правова політика має бути спрямована зокрема на посилення моральних засад цивільно-правового регулювання, компенсаційної функції цивільного законодавства, захист приватних інтересів і віднайдення балансу приватних та публічних інтересів, забезпечення стабільності цивільно-правового регулювання та цивільного обороту. За цивілізованого державного управління приватні і публічні інтереси «конкурують» на рівних. Поза всяким сумнівом, держава має бути носієм суспільних інтересів, але не винятково власне зазначених інтересів. Це означає, що правове забезпечення охорони суспільних потреб визнаватиметься гідним лише за умови обов'язкового врахування приватних інтересів окремо взятої людини. І навпаки.

Нині держава у масштабному вимірі насправді захищає приватний інтерес. Але не будь-який. Нерідко через лобію-

вання та ухвалення відповідних нормативно-правових актів, або ж ухвалення необхідних рішень на рівні виконавчої і судової влади реалізуються окремі бізнес-напрями, проекти; значною мірою забезпечуються приватні потреби великих підприємницьких структур, і найперше – олігархів та наближених до них осіб (на шкоду малому і середньому бізнесу). Це є свідченням відсутності нормальної цивільно-правової політики в Україні. Це і є сучасна квазіполітика у сфері приватного інтересу, сутність якої полягає у спотвореному уявленні про приватне право.

4. *Правові фактори.* Йдеться передусім про ефективне втілення глобальної ідеї верховенства права – і не лише у процесуальних, а й у матеріальних правовідносинах; не лише у публічній (зокрема – судовій), а й у приватній сфері. Тобто існує об'єктивна необхідність реального запровадження принципу верховенства права у всі сфери впливу цивільно-правової політики.

Слід виділяти національно-правові та міжнародно-правові чинники, що формують соціальну обумовленість цивільно-правової політики.

Правові фактори аналізованого явища знаходять своє вдображення у чинному законодавстві, і насамперед – в Основному Законі України. Так, до повноважень Верховної Ради України належить зокрема: визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності (пункти 5, 6, 11, 36 частини 1 статті 85 Конституції України).

Виключно законами України визначаються, наприклад: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; основи соціального

захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади цивільно-правової відповідальності (пункти 1, 6, 7, 8, 22 частини 1 статті 92 Конституції України).

У свою чергу, Кабінет Міністрів України має зокрема такі повноваження: забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону; організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи (пункти 1, 2, 4, 5, 8 частини 1 статті 116 Конституції України).

Цивільний кодекс України визначає загальні засади цивільного законодавства: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність (ст. 3).

На жаль, у цьому Кодексі не згадуються такі поняття, як «верховенство права» і «законність».

Реалізувати ці та інші законодавчі положення вкрай складно (а то й неможливо) без виваженої правової політики у відповідних сферах державної діяльності. Ось чому в аспекті аналізованих факторів потребує розробки, ухвалення і подальшого втілення Концепція правової політики Укра-

їни на відповідний період, у межах якої слід передбачити розділ, присвячений цивільно-правовій політиці.

Перспективним напрямом наукових досліджень варто визнати міжнародну цивільно-правову політику. Певні напрацювання з цих питань є на рахунок фахівців із публічних галузей права [41]. Стосовно приватноправової сфери необхідно зазначити, що наразі досліджується лише правова політика в міжнародному приватному праві. Справедливо наголошується, що вона має бути цілераціональною, тобто розумно обґрунтованою, доцільною, цілеспрямованою, цільовою, цілесвідомою. Адже тільки так можна визначити й підпорядкувати єдності й цілісності способи й характер правової політики як діяльності. Цілераціональність мети правової політики в міжнародному приватному праві означає, що результат, на який спрямована ця діяльність, може співпасти з поставленим завданням, тому намагання і спроби суб'єктів останньої по досягненню наміченого результату не виявляться марними, отже – зможуть розглядатися адекватними меті. У зв'язку із цим мета, як і діяльність щодо її досягнення, відповідні засоби й принципи її провадження, будуть істинними [42].

В аспекті розуміння правових факторів аналізованої обумовленості слід звернути увагу і на таку важливу обставину. Ніхто не заперечуватиме, що оптимальні внутрішньогалузеві і міжгалузеві правові зв'язки-взаємодії обумовлюють належне функціонування права як системи. У свою чергу, такі зв'язки слугують формуванню **системи правової політики** загалом і цивільно-правової політики зокрема. Через системні зв'язки відбувається взаємний вплив: права на політику і навпаки – політики на право.

Викладена коротка характеристика правових факторів дає підстави стверджувати про їх важливе значення у розумінні соціальної обумовленості цивільно-правової політики.

5. Політичні фактори. У понятті «цивільно-правова політика» та відповідній діяльності держави й інституцій приватного сектору основним, первинним є право, а не політи-

ка. Тому слід оперувати терміном «правова політика», а не «політика права».

На кшталт кодифікаційних процесів, для формування цивільно-правової політики, без сумніву, потрібна сильна політична воля. Вже багато років Україна рухається у напрямку євроатлантичної інтеграції.

У Преамбулі Конституції України зокрема зазначено, що «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей,... піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України... приймає цю Конституцію – Основний Закон України». Цей абзац п'ятий преамбули було викладено у такій редакції згідно із Законом від 7 лютого 2019 р. [43].

Назвемо лише деякі основні законодавчі віхи цього процесу. Так, 16 червня 1994 р. була укладена Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [44]. Згодом, 16 серпня 1999 р., постановою Кабінету Міністрів України № 1496 була затверджена Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [45]. 18 березня 2004 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України, яким затвердила «Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [46], де проголошено пріоритетним напрямом української зовнішньої політики та спрямоване на приведення у відповідність правової системи України до *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв відповідності третьому Копенгагенському й Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі (розділ 1 «Загальні положення»).

Відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. [47] основними засадами зовнішньої політики України проголошено забезпечення інтеграції нашої держави до європейського політичного, економічного, правового простору

з метою набуття членства в Європейському Союзі, а також до засад внутрішньої політики у соціальній сфері віднесено прагнення забезпечити гарантовані Конституцією України права і свободи громадян на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту й підвищення якості соціальних послуг (ч. 1 ст. 8).

На виконання цих засад 21 березня 2014 р., під час позачергового Саміту Україна-ЄС, було підписано політичну частину 1 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та Заключний акт Саміту.

27 червня 2014 року під час засідання Ради ЄС Президент України та керівництво Європейського Союзу і глави держав та урядів 28 держав-членів ЄС підписали економічну частину 2 Угоди, яка разом з рештою тексту Угоди становить єдиний документ. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС [48],

17 березня 2016 р. постановою № 1035-VIII Верховна Рада України затвердила «Рекомендації щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України». Відповідно до п. 3 цих Рекомендацій зареєстрованими можуть бути виключно законопроекти, які, зокрема, відповідають «зобов'язанням у рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони».

Також у ст. 93 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. передбачено, що кожен законопроект, проект іншого акта після його реєстрації в апараті парламенту направляється на експертизу щодо його відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції для підготовки експертного висновку.

Слушним є висновок про те, що ефективність адаптаційно-правової діяльності залежить від наявності науково обґрунтованої доктрини формування «європеїзованого» зовнішньоекономічного правового режиму, збалансованості відповідного інституційного механізму, соціальної акцептованості нормотворчої і правозастосовної діяльності, консолідації зусиль органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства [49, с. 20].

Власне цивільно-правова політика і має «відповідати» за приватноправовий вимір адаптації цивільного законодавства до права ЄС. Зокрема, якщо переглянути текст Угоди про Асоціацію, варто звернути увагу на такі положення: «Сторони визнають, що принципи вільної ринкової економіки становлять основу для їхніх відносин. Верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності є головними принципами для посилення відносин між Сторонами» (ст. 3).

У ст. 4 «Цілі політичного діалогу» – визначено, що першочерговою цілю є поглиблення політичної асоціації та зміцнення політико-безпекової конвергенції та ефективності. А у ст. 24 (правове співробітництво) передбачено, що сторони домовились надалі розвивати судове співробітництво у цивільних та кримінальних справах, повною мірою використовуючи відповідні міжнародні і двосторонні документи та ґрунтуючись на принципах юридичної визначеності і праві на справедливий суд.

6. Доктринальні фактори (у сфері правознавства). Радянський період загалом характеризується як боротьба пролетаріату (пізніше – робочого класу) і селянства за світле майбутнє. На XXII з'їзді КПРС у жовтні 1961 р. М. С. Хрущов виступив із доповіддю про нову програму партії: «Ми керуємося суто науковими розрахунками. А розрахунки показують, що за 20 років побудуємо в основному комуністичне суспільство» [50].

На шляху до цього майбутнього людина, з її правами та інтересами, розглядалася як «гвинтик у робочому механізмі». Цілком зрозуміло, що і цивільне право тієї пори відображало відповідну ідеологію і слугувало їй. У піснях були закарбовані заклинання на кшталт: «сразу думай о родине, а потом о себе», «а вместо сердца – пламенный мотор». Тобто нічого приватного.

Показовим є ставлення радянської влади до приватного права і науки в цілому. Зберігся документ під назвою «Висновки і пропозиції Комісії НКО по обслідуванню стану та роботи ВУАН», підготовлений за результатами «ревізії» Всеукраїнської Академії наук у січні – березні 1928 р. Документ було складено так, щоб кожен науковець підпадав під політичне звинувачення чи за походженням, чи за напрямком досліджень, чи за політичну або громадську діяльність до революції. У ньому зокрема відзначалася наукова кваліфікація кандидатів чи членів ВУАН із позицій соціалістичного світогляду: «... є досить значна кількість діячів, що їх наукова діяльність цілковито пов'язана зі старим дореволюційним укладом та дореволюційними суспільними формаціями, що виходять з передточок зруйнованої пролетарською революцією псевдо-науки, як, скажімо, ... **майнового права** тощо ...» (виділено нами. – Л. М.) [51, с. 25]. Вельми корисним буде також звернутися і до наукової спадщини. У цьому контексті надзвичайно цінною є, зокрема, фундаментальна праця нашого співвітчизника Тарасова Івана Трохимовича, присвячена проблемам акціонерного законодавства (1878 р., м. Київ), яку в подальшому не оминав увагою жоден серйозний дослідник акціонерних товариств [52]. Його дослідження залишається актуальним і в наш час.

Через домінування публічних інтересів над приватними у радянській державі не було належних умов для розвитку правової політики загалом і цивільно-правової політики зокрема. Сьогодні в Україні ставлення до предмета нашого дослідження поступово змінюється на краще. Можна стверджувати, що серед юристів вже є прихильники цивіль-

но-правової політики (про це свідчать результати нашого соціологічного дослідження, про що йтиметься далі). Але одного її визнання спеціалістами – замало. Цивільно-правова політика – і як науковий напрям, і як вид державної діяльності, потребує наукового забезпечення. Натомість у вітчизняній юридичній літературі аналізована проблематика, на жаль, залишається «білою плямою».

Наголошуємо, що не може існувати правова політика, яка спирається виключно на публічні галузі права. В окремих країнах цивільно-правова та інші види приватноправової політики не заперечуються, хоча змістовно й не досліджуються. Зокрема, в Казахстані протягом багатьох років на законодавчому рівні відображаються положення про цивільно-правову політику, але в доктрині цій проблемі увага приділяється фрагментарно, зазвичай констатуються певні факти без їх подальшого аналізу.

7. Правозастосовні фактори. Здобутки цивільно-правової політики можуть, і мають, застосовуватися в юридичній практиці, зокрема у сфері правосуддя: під час формулювання правових позицій в рішеннях судів; для досягнення єдності судової практики; у процесі аналізу судової статистики, вивченні та узагальненні судової практики; під час надання методичної допомоги щодо застосування законодавства судами нижчого рівня; для підготовки наукових висновків членами Науково-консультативної ради при Верховному Суді.

Наразі рівень «співпраці» цивілістичної доктрини і практики є недостатнім. Поза всяким сумнівом, врахування потенціалу цивільно-правової політики сприятиме оптимізації цього процесу.

8. Соціологічні фактори, що ґрунтуються на результатах проведеного нами соціологічного дослідження. За сформованою анкетною протягом 2017–2019 рр. було проведено відповідне анкетування. Його мета – визначення позиції науковців і практиків з питань важливості вітчизняної цивільно-правової політики як доктрини та відповідної діяльності держави на сучасному етапі. В анкетуванні взяли

участь 300 науковців і практиків. Це були фахівці не лише з цивільного права, а й представники інших спеціальностей.

Соціологічним дослідженням були охоплені різні регіони України: Київ, Харків, Львів, Одеса, Чернівці, Івано-Франківськ. Респондентами стали науково-педагогічні працівники Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України, Львівського національного університету імені Івана Франка. Через використання соціологічного методу стало можливим також з'ясувати думку про цивільно-правову політику суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та наукових співробітників апарату цього суду (всі – спеціалісти в галузі цивільного і цивільно-процесуального права).

Після завершення анкетування були проаналізовані та узагальнені його результати, на підставі яких додатково обґрунтована соціальна обумовленість необхідності формування доктринальних засад цивільно-правової політики в Україні.

Висновки. Розглянуті фактори соціальної обумовленості досліджуваного явища є переконливими науковими доказами необхідності становлення вітчизняної цивільно-правової політики. У своїй сукупності ці фактори свідчать про самостійне місце такої політики в системі галузевих видів правової політики і водночас мають важливе значення для науки цивільного права та практики його застосування.

Список використаних джерел:

1. Осипова Н. П., Воднік В. Д., Клімова Г. П. Соціологія: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
2. Див., наприклад: Кригер Г. А., Кузнецова Н. Ф. Проблемы социальной обусловленности закона. XXV съезд и дальнейшее укрепление социалистической законности. М., 1977. С.113–123; Тоболкин П. С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. Свердловск: Изд-во Свердловского ун-та, 1983. 166 с.; Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Х., 1993. 34 с.; Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. 449 с.; Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.;
3. Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Криминология и проблемы криминализации. Журнал российского права. 2004. № 12. С. 46–50.
4. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. 449
5. Музыка А. А. Відгук офіційного опонента на дисертацію О. О. Пащенка «Соціальна обумовленість кримінально-правових норм», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08: URL.: http://oduv.s.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/Vidguk_Muziki_A.A.pdf (дата звернення: 08.05.2019).
6. Євтєєва Д. П. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК України). Держава та регіони. Серія: Право, 2016 р., № 1 (51). С. 42–48.
7. Волкова Т. І. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст. 249 Кримінального кодексу України. Юридична наука. № 11. 2014. С. 50–69.
8. Салыгин Е.Н. Социальные основания изменений уголовного закона. Социология уголовного права: Общие вопросы социологии уголовного права и уголовного закона: Социолого-правовые аспекты Особенной части Уголовного кодекса: Сборник статей (материалы I Международной научно-практической конференции «Социология уголовного права: проблемы

- и тенденции развития», состоявшейся 21-22 сентября 2012 г.). Том I. / Под общ. ред. Е.Н. Сальгин, С.А. Маркунцов, Э.Л. Раднаева. М.: Юриспруденция, 2013. 232 с.
9. Фактор. Словник української мови: в 11 томах. Том 10. К.: Наук. думка, 1973. С. 553.
 10. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2011). 2-ге вид., допов. Х.: Право, 2012. 432 с.
 11. Петражицкий Л. О. Предисловие и введение в науку политики права. Петражицкий Л. Й. Вибрані праці: У 2 кн. К: Либідь, 2011. (Пам'ятки правничої думки Київського університету). Кн. 1. Уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. 448 с. С. 1–84.
 12. Амосов М. М. Идеология для Украины. Зеркало недели. 1997. № 16. 18 апреля.
 13. Див., наприклад: Недюха М. П. Сутність і призначення правової ідеології як визначального складника правової політики України. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). За ред. О. М. Рудневої, д. ю. н., проф. К.: НІСД, 2013. 160 с.; Тарахонич Т. Правова ідеологія як один із напрямів діяльності держави. Правова реформа: концепція, мета, впровадження. Зб. наук. праць. Матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 лист. 2017 р.). За заг. ред. Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2017. 480 с. С. 388–390; Недюха М. П. Сутність та призначення правової ідеології як визначальної складової правової політики України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 4. 2013. С.14.; Тарахонич Т. І. Правова ідеологія як внутрішня детермінанта правового впливу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 5 (21).
 14. Див., наприклад: Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 14–30; Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 35–43; Карлова В. Національна ідея сучасної України: проблеми та перспективи формування. *Вісник Національної академії державного управління*. С. 21–29; Сидоренко Ю. Українська національна ідея – яка вона? URL.: <https://www.pravda>.

- com.ua/columns/2010/02/6/4714492/; Соскін О. Національна ідея – основа державності України Газета «Національна фортеця» 1(18)/2000 р. URL.: <http://soskin.info/news/57.html>
15. Томенко М. В. Національна ідея як елемент політико-правової легітимації суспільства. Право і громадянське суспільство. 2013. № 1. С. 132–157.
 16. Одаренко К. У пошуках національної ідеї. URL.: <https://ua.112.ua/mnenie/u-poshukakh-natsionalnoi-idei-453124.html>
 17. Пелих Юрій. Яка національна ідея потрібна Україні. URL.: https://vgolos.com.ua/articles/yaka-natsionalna-ideya-potribna-ukrayini_266667.html
 18. Іванишин Василь. Національна ідея як фактор. URL.: <https://pravyusektor.info/chogo-pragnemo-novyny/nacionalna-ideya-yak-faktor>
 19. Павличко Д. В. Українська національна ідея: Інавгурац. лекція почес. професора Нац. ун-ту «Києво-Могилян. акад.», 1 верес. 2002 р. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. 58 с.
 20. Мартышкин В.Н. Патриотизм как доминирующий вектор национальной правовой политики в современной России. Политика и экономика Евразии. № 4 (17). 2015. С. 56–59.
 21. Єдина в світі країна, де є Міністерство Щастя. Це – Королівство Бутан, що розташоване між Індією і Китаєм. URL.: <https://khm.depo.ua/ukr/khm/edina-v-sviti-krayina-de-e-ministerstvo-shchastyia-30012016151300>
 22. Министерства счастья: где они есть и зачем их создают. URL.: <https://vokrugsveta.ua/unique/ministerstva-schastyia-gde-oni-est-i-zachem-ih-sozdayut-23-01-2017>
 23. «Ниже плитуса»: В рейтинге счастья Украина оказалась на 123 месте. URL.: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/nizhe-plintusa-v-rejtinge-schastja-ukraina-okaz-366410/>
 24. Україна піднялася в рейтингу найщасливіших країн. URL.: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/20/novyna/suspilstvo/ukrayina-pidnyalasya-rejtynhu-najshhaslyvishyx-krayin>
 25. Ленин В. И. О задачах Наркомюста в условиях новой экономической политики: Письмо Д. И. Курскому. Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Т. 44. М.: Политиздат, 1970. С. 396–400.
 26. Декрет ВЦИК «Об аннулировании государственных займов» от 21 января (3 февраля) 1918 г.

27. Козловский С. Трейдеры Российской империи. Акции в царской России были доходнее ценных бумаг в США. URL.: <https://lenta.ru/articles/2013/02/07/stock/>
28. Безсмертная Е. Р. Рынок ценных бумаг до и после Октябрьской революции 1917 года. Гуманитарные науки. Вестник финансового университета. 2017. № 6. С. 24–29.
29. Про надання чинності Цивільному кодексу УСРР. Постанова ЦВК УСРР від 16 грудня 1922 р. URL.: <http://deminov.dp.ua/grazhdanskoe-pravo-i-process/ck-codex-ussr-1922>
30. Див., наприклад: Декрет Совета Народных Комиссаров № 403. Наказ Совета Народных Комиссаров о проведении в жизнь начал новой экономической политики от 9 сентября 1921 р. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. Управление делами Совнаркома СССР М. 1944, стр. 696–700. URL.: <http://istmat.info/node/46516>
31. Кульчицький С. В. Нова економічна політика. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: «Наукова думка», 2010. 728 с. URL.: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Nova_ek_p_NEP
32. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. (в редакції 1949 р.). URL.: <https://www.twirpx.com/file/2126134/>
33. Харитонов Є. О. Здобутки та прорахунки другої кодифікації цивільного законодавства в УСРР. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Відп. за вип. В. М. Др'омін; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 549–552.
34. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>
35. Музыка Л. А. Проблеми права комунальної власності в Україні: Монографія. К.: Атіка, 2006. 228 с.
36. Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. Відомості Верховної Ради УСРР. № 51. Ст. 1122. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

37. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 р. (втратив чинність). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12/print>
38. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
39. Див., наприклад: Резолюція Сенату США щодо визнання Голодомору 1932 – 1933 років геноцидом Українського народу (Резолюція Сенату № 435). URL.: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/10/5/153040/>; 38 государств стали соавторами Декларации ООН по случаю 85-й годовщины Голодомора. URL.: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2596062-38-gosudarstv-stali-soavtorami-deklaracii-oon-poslucau-85j-godovsiny-golodomora.html>
40. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь. За заг. ред. В. М. Гейця та ін. К.: НВЦ НБУВ, 2009. 687 с. URL.: http://nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/Socialno_ekonomichnuu_stan_Ukrainu.pdf
41. Див., наприклад: Музика А. А., Лашук Є. В. Міжнародна кримінально-правова політика як новий науковий напрям. Право України. № 9. 2010. С. 81–89.
42. Степанюк А. А. Мета правової політики в міжнародному приватному праві. Проблеми законності. 2011. Вип. 113. С. 73–83. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_113_11
43. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 22 листопада 2018 р. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 9. Ст. 50.
44. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 16 червня 1994 р. (втратила чинність). URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text
45. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України № 1496 від 16 серпня 1999 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text>
46. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004.

- № 29. Ст. 367. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
47. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України: Закон України від 1 липня 2010 р. Голос України. 20 липня 2010 р. № 132.
 48. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.
 49. Проневич О. С. Інституційні засади адаптації законодавства України до ACQUIS COMMUNAUTAIRE: стан легального закріплення і перспективи вдосконалення. Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС: збірник наукових статей. За наук. ред. Р. С. Мельника. К., 2016. 660 с. С. 22–37.
 50. Кульчицький С. Три фази комунізму. URL.: <https://tyzhden.ua/History/239365>
 51. Матвеева Л. В., Циганкова Е. Г. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: Вибране листування. К: АТ «Обереги», 1997.
 52. Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях. М., 2000. 403 с.